http://nvimu.com.ua/альманах/

Степан КОЛОДНИЦЬКИЙ

БИТВА ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА ПІД ПІДГАЙЦЯМИ 1667 РОКУ: передумови, хід та наслідки (історіографічний аспект)

> ...Того ж року гетьман Дорошенко татарской сторони, затягнувши орду Галги солтаном и иншими султанами великую потугу на ляхов и искупивши войско свое козацкое, ходив противно ляхов, але оного в Полщу не допущено, бо войско стояло под Подгайцами...[1]
>
> *Літопис Самовидця*

На крутому пагорбі при давньому так званому Поліському шляхові, що вів із Підгайців через Старе Місто, Загайці на Новосілку (села Підгаєцького району Тернопільської області) і далі на Тернопіль аж до Полісся через Волинь, височить самотиною могила, увінчана постаментом, встановленим 1863 року. І усні перекази, і писемні джерела, розповідаючи про Підгайці та Підгаєччину, вказують на те, що сплять там вічним сном козаки із війська гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Чому вони опинилися під Підгайцями? Яке місце в історії України посідає ця подія? Як проходила битва? Як оцінюють її польські історики? Чому таке неоднакове висвітлення постаті П.Дорошенка та оцінки наслідків подій під Підгайцями в українській історіографії? Які фактори завадили йому здійснити свій намір – об'єднати українські землі в єдину державу?

Так чи інакше, але волею долі битва 1667 року і Підгайці пов'язані в один нерозривний вузол.

В українській історіографії діяльність Петра Дорошенка, гетьмана Правобережної України, а з 1668 р. – „гетьмана обох боків Дніпра", його боротьба за Українську державу і пов'язані з цим драматичні, а то й трагічні колізії, які цю боротьбу супроводжували, висвітлені достатньо глибоко, починаючи із Миколи Костомарова – першого дослідника періоду Руїни[2]. Щоправда, у радянський час вся боротьба за Україну Петра Дорошенка подавалася однобоко і, звичайно, у негативному аспекті.

Його похід в Галичину восени 1667 року спільно із татаро-турецькими союзниками і бій із польським військом Яна III Собєського під Підгайцями та наслідки цієї битви висвітлюють практично всі дослідники цього періоду більшою чи меншою мірою. Проте окремі аспекти походу, на наш погляд, досліджені недостатньо, як-от:

http://nvimu.com.ua/альманах/

1) Причини обрання Підгайців місцем, де відбулася битва;
2) сам хід бойових дій;
3) співвідношення сил;
4) кількість втрат;
5) фактори, що зумовили фактичний програш П.Дорошенком цієї битви;
6) проблема об'єктивного висвітлення в історіографії наслідків походу тощо.

Тож у даній розвідці спробуємо висвітлити всі аспекти битви під Підгайцями 6 – 19 жовтня 1667 року, відображені у матеріалах досліджень різних польських та українських авторів, і подати їх якнайповніше та об'єктивно. А тим самим і заповнити певною мірою цю прогалину в українській історіографії періоду Руїни.

У польській історіографії при висвітленні діяльності Яна Собєського, спочатку як яворівського старости, польного гетьмана Речі Посполитої, а далі вже як великого гетьмана коронного і короля Польщі Яна III, ці події осені 1667 року відомі під назвою „Підгаєцька кампанія". Про це свого часу писали: Веспазіан Коховський[3], Вєслав Маєвський[4], Януш Паєвський[5], Збіґнєв Вуйцик[6], Тадеуш Корзон[7], Іво Вершлєр[8] та інші дослідники.

Відомості про цю битву є практично повсюди в польській історіографії, коли заходить мова, зокрема, про Підгайці[9]. В Енциклопедії військовій під редакцією Оттона Лясковського вміщені плани-схеми бойових дій під Підгайцями[10].

Серед вітчизняних першоджерел, які згадують про битву під Підгайцями, – літопис Самовидця[11] та „Історія Русів"[12]. Не оминають цієї події такі українські історики, як Володимир Антонович[13], Дмитро Яворницький[14], Наталя Полонська-Василенко[15], Іван Крип'якевич[16], автори „Історії українського війська"[17], автор англомовної „Історії України" Орест Субтельний[18], Валерій Шевчук[19], Наталя Яковенко[20] та інші. Найбільш широко розкрив цю тему Дмитро Дорошенко, нащадок славного гетьмана[21]. Зокрема він присвятив Петрові Дорошенку докладну монографію по його життя і політичну діяльність, видану Українською Вільною Академією Наук (УВАН) у США, та, на жаль, малознану в Україні[22]. Із сучасних досліджень діяльності Петра Дорошенка виокремлюються розвідки Валерія Степанкова[23]. Більше того, Дмитро Дорошенко фактично є першим українським істориком, який, висвітлюючи Підгаєцьку кампанію Петра Дорошенка 1667 року, все-таки порушив проблеми, які ми поставили як визначальні у нашій спробі розкрити дану тему. Доводиться тільки шкодувати, що Дмитро Дорошенко в силу обставин, що склалися, ще перед вибухом Другої світової війни, у 1939 р., не зміг використати уповні як польські, так і російські архіви, чи турецькі для всебічного висвітлення постаті свого пращура, як він це сам говорив у передмові монографії[24].

http://nvimu.com.ua/альманах/

Розглянемо спочатку історичне тло розвитку подій. Андрусівський мир, укладений Польщею і Московією 30 січня 1667 року, за яким вони поділили Україну по Дніпру, спонукав Петра Дорошенка до пошуку сильного союзника. Основна мета – возз'єднання України під однією булавою. Було укладено договір з Туреччиною, за яким Україна визнавала себе васалом турецького султана, подібно до Молдови. За це Дорошенко отримав військову допомогу від турків і кримських татар для війни з Польщею і Московією. Здобувши низку перемог над поляками, Дорошенко увійшов у Галичину і підступив до Підгайців.

Сама Річ Посполита тоді ще не оговталася від міжусобиць (повстання магната Любомирського проти королівської влади)[25]. Тодішній король Ян Казимир II практично не володів ситуацією, тим більше, що скарбниця державна була порожньою. Тож і військо, яке було у розпорядженні короля, він не мав чим оплатити. У тих обставинах, що склалися, весь тягар оборони Руського воєводства Речі Посполитої, яке було головною метою атаки об'єднаних козацько-татарських сил, впало на плечі польного гетьмана Яна Собєського. І йому ж король дав наказ дбати про військо. „Певне, що на харчування тих людей змушений буду у заставу віддати остатню сорочку, оскільки всі роз'їхалися, король далеко, мені тільки одному голову гризти будуть", – скаржився у листі до дружини майбутній тріумфатор Віденської битви 1683 року[26]. Однак він не склав рук, а зі всією відповідальністю взявся до підготовки оборони.

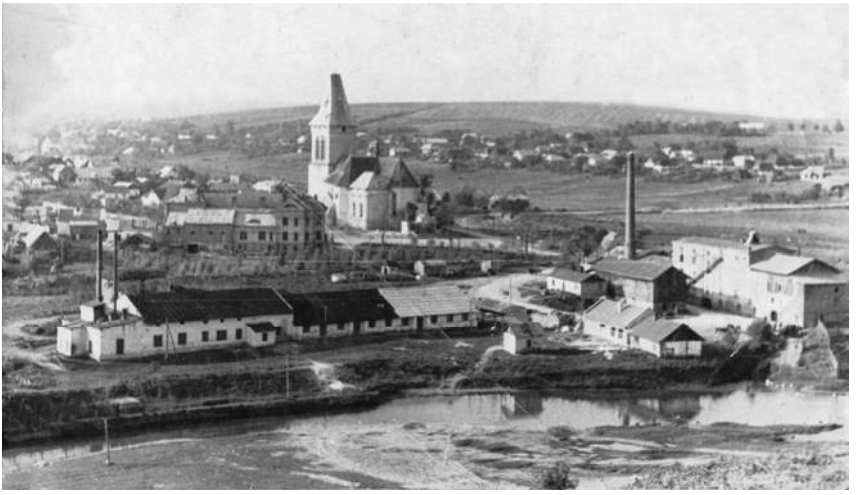

Загальний вигляд м.Підгаєць. 1960 р. На передньому плані – консервний завод на місці колишнього замку. На задньому плані – село Старе Місто і гора, на якій відбувались основні бої поблизу оборонної позиції поляків. У центрі – костел Пресвятої Трійці, в якому підписувалися Підгаєцькі угоди Петра Дорошенка.

http://nvimu.com.ua/альманах/

Коли ж у вересні вже стало цілком зрозуміло із ситуації, що „татари всією потугою, з гарматами і табором цілим Чорним шляхом рушили на військо" його Королівської Милості і всієї Речі Посполитої, гетьман поділив свої і без того невеликі сили на кілька ще менших відділів, визначаючи кожному відповідний терен для патрулювання і можливої відсічі татарських і козацьких сил, а сам подався до Кам'янця, аби звідти стежити за пересуванням ворожих сил[27].

Розпорошення і так нечисленного війська здавалося багатьом досвідченим полководцям помилкою[28]. Собєський, однак, хотів уникнути ситуації, за якої б чисельно переважаючі козацько-татарські сили замкнули його військо у якійсь фортеці, а самі безкарно плюндрували б увесь край.

Суспільно-культурний польськомовний місячник „Львівські зустрічі" („Lwowskie spotkania"), № 5 – 6 за 2006 рік) – у своєму спецвипуску, присвяченому 310-й річниці смерті короля Яна III Собєського, розповідаючи про його основні життєві та бойові віхи, окреме місце відводить і Підгайцям та битві 1667 р. Більше того, аби читачі мали ширше розуміння тогочасних подій, перебіг битви і т.д., наводять низку розлогих цитат із книги польського дослідника Тадеуша Корзона „Історія воєн і війська в Польщі" (Краків, 1912 р.). Для нас важливо, що автор цитує текст універсалу Яна Собєського від 4 жовтня 1667 року до шляхти, в якому майбутній король пояснює свої дії під Підгайцями. Наведемо уривок із цього універсалу у перекладі українською мовою: „Затримуюсь під Підгайцями, себе самого подаючи в тісну облогу із частиною війська, а другу частину [доручаю] Вам: Його мосці воєводі брацлавському Яну Потоцькому, Його мосці хорунжому коронному Анджею Потоцькому, Його мосці стольнику подольському з полками, Його мосці воєводі Руському Яблоновському, Його мосці, писарю польному коронному Якубу Потоцькому, Його мосці стражнику коронному М.Сенявському, Його мосці Ласці із 8 хоругвами прикомандированими віддав у розпорядження Вельможних Панів, запобігаючи в міру сил, уникаючи разом з тим прикладу облоги збаразької, аби всього війська не заперши, безкарно міг пересуватись в Речі Посполитій нашій..."[29].

Отже, вибір тактики, як показали подальші події, виявився вдалим. Окремі відносно невеликі за чисельністю татарські чамбули, які розбіглися в пошуках грабунків і ясиру, всюди зустрічали опір. Коли ж 25 вересня під Збараж надійшли головні сили під керівництвом заступника хана Керим-Ґерея, татари почулися певніше і з властивою їм мстивістю почали нищити маєтності Собєських. Здобувши Зборів (Тернопільська область), вимордували його мешканців, а потім спалили і Поморяни (колишнє містечко, а нині смт. Золочівського району Львівської області). Однак місцевий замок не штурмували, вдовольнившись викупом.

Ян Собєський зорієнтувався, що козацько-татарські сили прямують до Львова, залишив Кам'янець і, уникаючи контактів з ордою, дістався

http://nvimu.com.ua/альманах/

Підгаєць, в яких і затримався 4 жовтня 1667 року. Як сам зізнався пізніше, зробив це якось так, що ворог ще не знав про нього, хоч був усього за 4 милі[30]. Своєю особою та армією хотів він привернути увагу сил Керим-Ґерея і П.Дорошенка, аби саме тут втягнути їх у битву. Місце для реалізації своїх планів Ян Собєський вибрав напрочуд вдало[31].

Підгайці, починаючи з XV і аж до кінця XIX ст., були самоврядним і добре укріпленим містом. Розташоване на одному із жвавих бічних торговельних шляхів, попри численні набіги завойовників, успішно розвивалось[32].

Час заснування міста невідомий[33]. Перша писемна згадка – 1397 рік[34]. Як місто згадується у 1463 р.[35] Надаючи, фактично повторно, Підгайцям магдебурзьке право у 1539 р., король Польщі Сигизмунд I у назві свого документа підкреслив, що „тевтонське право уділене старому містові Підгайці”[36].

У XVII ст. це одне з показних міст Галицької землі. Фризійський мандрівник Ульріх фон Вердум, який у 1672 р. відвідав Підгайці, дав йому таку характеристику: „Підгайці – це гарне місто на рівнині, над озером. Воно велике й досить добре збудоване, з кількома руськими [церквами] й одним папським костелом, і ще одним для вірменів, яких тут живе ще більше, ніж євреїв, хоча й останніх у цьому місті є досить багато й вони мають свою божницю. Замок оточує кам’яний мур із вежами досить великого діаметру, але стоїть так близько від високої гори, що з неї його напевно можна зруйнувати камінням. У місті була велика нова ратуша, гарно збудована з каменю майже до половини, відразу ж біля давньої, також великої, але дерев’яної”[37].

Інший іноземець, француз Ф.П.Далейрак, дворянин Яна Собєського, вже як короля Польщі Яна III, лишив опис Підгаєць у 1687 р., коли у складі королівської армії їхав через Підгайці до Язлівця. На його погляд, це „прекрасне руське місто, велике і досить добре забудоване мурованими будівлями із забрукованими вулицями, має п’ять церков, один костел, оборонні мури, старий замок із потужними мурами, вежами, валами і чисельною людністю”[38].

Саме міське населення складалося переважно із русинів, євреїв, поляків, волохів і вірменів. Вочевидь, що в обороні міста брали участь мешканці всіх національностей, але перші три етнічні групи були визначальними. Кожна з них мала свою оборонну споруду і охороняла один з трьох входів у місто (т.зв. браму):

1. єврейська громада – Галицьку браму, обіч якої стояла і поки що стоїть потужна кам’яна синагога кінця XVI – поч. XVII ст. (охоронний номер – 1559);
2. українці – Львівську браму, біля якої розташована Успенська церква (1650 – 1653 рр., охоронний номер – 1556), ровесниця Суботівської церкви;
3. поляки – костел Пресвятої Трійці (охоронний номер – 1558), оборонну споруду, що захищала місто з боку р. Коропець поблизу замку.

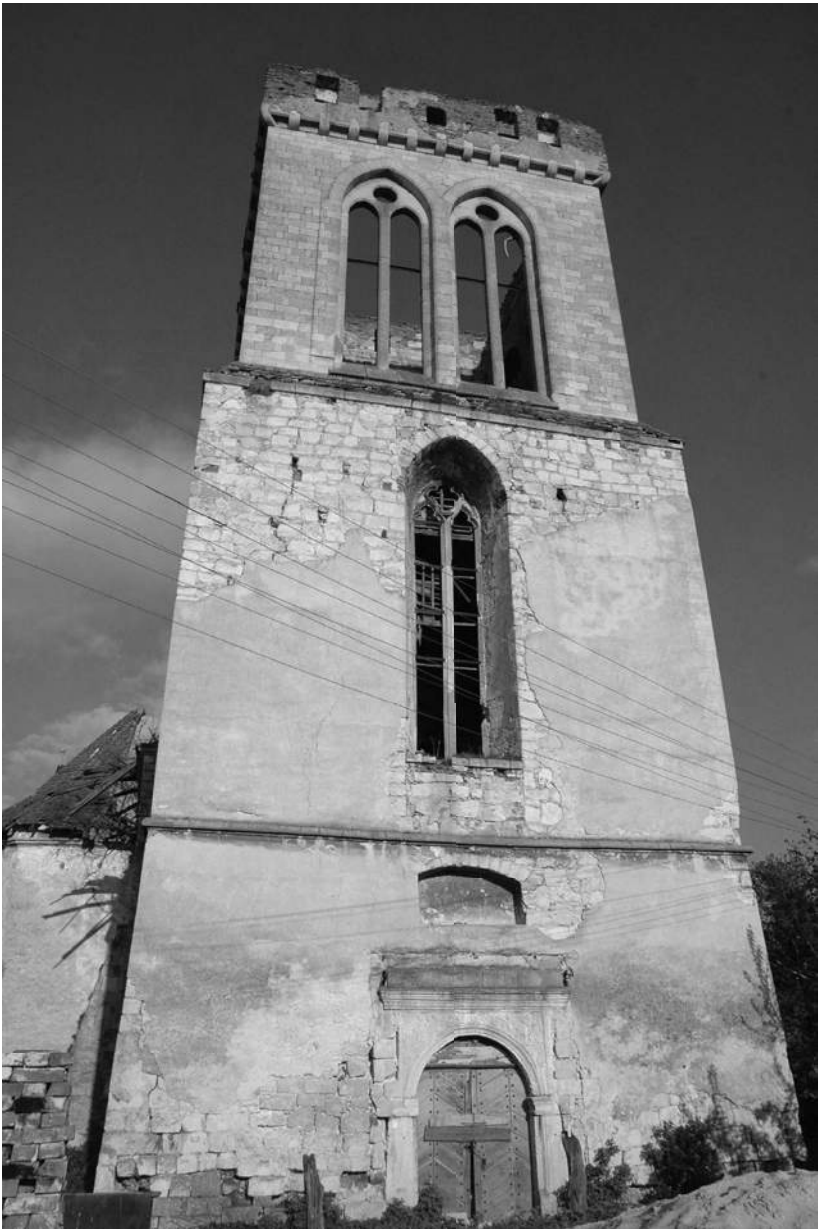

Вежа костелу Пресвятої Трійці у м. Підгайцях. Світлина 2010 р.

http://nvimu.com.ua/альманах/

Саме цей фактор і дав підставу львівському дослідникові Миколі Бевзу зробити висновок: „незважаючи на те, що сакральні об'єкти єврейської чи католицької громад збережені також в багатьох інших містах Західної України (Бережани, Бучач, Язлівець, Жовква тощо), проте вони не збереглися саме як оборонні об'єкти, вирішені у тісному взаємозв'язку із середміськими фортифікаційними лініями. Цей факт дозволяє розглядати Підгайці як можливий «центр досліджень» самоврядної організації середньовічної спільноти, яка в минулому була цілісно організована проти зовнішньої загрози"[39].

Отже, оборонні мури і вали, які оточували місто (залишки валів можна простежити і нині), тягнулися від річки Коропець (ліва притока Дністра) з північного боку вздовж потоку, т.зв. Брідки, або Мужилівка, потім повертали на південь, майже доходячи до т.зв. Окописька, тобто єврейського цвинтаря, відомого з XV ст., далі змінювали напрям на схід і знову збігали до Коропця, власне до замку.

Польський поет і літописець, сучасник Собєського, Веспазіан Коховський записав, що в Підгайцях були готові вали і рови, які оборонці ще більше зміцнили й удосконалили[40]. Більше того, Дмитро Дорошенко, опираючись на джерела, змоделював хід боїв під Підгайцями, співвідношення сил та оборонну позицію поляків, яку сам же назвав дуже сильною[41]. Тими джерелами стали для нього листи самого Яна Собєського, хроніка польського історика Юзефовича, записи Веспазіана Коховського, короткі звістки в „Gazette de France" та „Theatrum Europaeum". І тут же ж додає, що „це все – відомості, які походять лиш від одної з ворогуючих сторін; з українських джерел, окрім коротких згадок у козацьких літописців, ми нічого не можемо зачерпнути"[42]. Однак Дмитро Дорошенко, підкресливши, що події відбувалися під Підгайцями на Галичині, все ж помилився двічі у назві річки, на правому березі якої розташоване місто: замість Коропець він ужив назву Стрипа, яка протікає за 18 км на схід від Підгайців[43].

Собєський вміло врахував особливості терену. Підгайці були добре укріплені кам'яними мурами і валами, порівняно з іншими містами регіону. Від заходу і півдня їх оточували густі ліси, що стримувало просування великої армії. Ці ліси тяглись аж до сусіднього міста Монастириська і далі. Зі сходу річка Коропець, маючи багнистий яр і великі стави, також становила природну перешкоду для масованого нападу. Тож, набіг можна було вчинити тільки з півночі. Та й тут розлогу височину перетинали два потоки, що впадали у Коропець. Західний потік, вже згадувана Мужилівка (назва від села Мужилів, що за 6 км від Підгаєць), або Брідки, біжить вздовж тракту, який вів через Бережани на Львів. Інший же потік струмував через село Старе Місто видолинком між височинами і впадав у Підгаєцький або Підзамчівський став.

Саме там вирішено зупинитися і тримати оборону. Дві ділянки для оборони, розмежовані видолинками, кожна з яких мала неповних 1000 м

http://nvimu.com.ua/альманах/

ширини, не давали змоги татарам розгорнути масовані атаки кінноти, що було завжди їхнім головним козирем у битвах. Табір Яна Собєського укріпили ровами і валами.

Відтак, як додає Дорошенко, військо Яна Собєського зайняло позицію, розтягнуту на 2 км: фланги захищали ліси, ставки, болота, а в центрі розмішено піхоту під обороною шанців і артилерії[44]. Для нашого сучасника додамо: якщо повернутися обличчям до колони Святої Анни, а спиною до міста, на самому пагорбі села Старе Місто, де був центр оборонних позицій поляків, то ліворуч оборона перетинала сучасний шлях Підгайці – Бережани, потік Брідки, село Голендра і впиралася у пагорби, порослі густим лісом. Праворуч пролягала лінія укріплень. Захищаючи позиції оборонців вздовж села Старе Місто і Загайці, вона закінчувалася біля ставів та боліт коло них.

Колона Святої Анни. Світлина 2010 р.

Здогад автора цих рядків про розташування оборонного табору Собєським ще й з огляду на місце, де розходилися із міста дороги-тракти на Львів і Полісся, пізніше підтвердились завдяки знахідці М. Бевза. Такою знахідкою стала австрійська карта Галичини майора Ф. фон Міга у 1782 р., яка сьогодні зберігається у Військовому архіві Австрії у м. Відні[45]. На ній чітко зафіксовані і вже згадувані міські храми біля колишніх валів та брами впритул до лінії міських укріплень. Дуже цінними є показ лінії міських укріплень та замку.

Для нас же важливим став факт, що Ян Собєський вибрав місце оборони на височині, саме на роздоріжжі двох головних зазначених вище трактів, що давало йому змогу контролювати місце битви.

Встановлення цього аспекту для наших сучасників є істотним, оскільки і підгайчани, і туристи користуються вже дорогою, яку проклали австрійці у 1817 – 1831 рр.

Українські дослідники теж позицію оборони, обрану Я. Собєським, називають, як уже згадувалося, дуже сильною[46]. Однак відкритим лишається

http://nvimu.com.ua/альманах/

Місце оборони поляків. Світлина 2010р.

питання, чому Ян Собєський віддав перевагу саме Підгайцям? Адже поруч – Бережани (28 км на захід), які, маючи замок і добре укріплене місто, теж могли стати центром оборони. І стави, і річки, і порослі лісом гори підсилювали обороноздатність тамтешньої місцевості. Цілком можливо, що на вибір місця оборони вплинули й особисті взаємини Я.Собєського із власниками міст (Підгайці – Потоцькі, Бережани – Сенявські) або й інші фактори, нам невідомі. Не виключаємо, що вже тоді польний гетьман Ян Собєський приміряв на себе корону і вміло грав на внутрішніх інтригах магнатських міжусобиць, хоча й у патріотизмі йому аж ніяк не відмовиш, що видно із листів до його дружини Марисєнки[47].

Відтак, Ян Собєський за кілька днів перед битвою відіслав більшу частину своєї армії у напрямку до Львова, аби вона „ворожі загони всюди громила"[48]. Сам залишив близько 2000 піхоти і 1000 кінноти і гусарів, драгунів і козаків. Також було озброєно і кілька тисяч місцевого люду, які разом з родинами знайшли притулок у місті.

Іво Вершлєр звертає увагу читача на той факт, що дуже багато з тих селян були українцями, а з татарами йшли і козаки Петра Дорошенка[49]. Він же висловлює далі припущення, що наїзники так далися взнаки жителям навколишніх сіл, що останні не мали іншого вибору, як чинити запеклий опір нападникам – і татарам, і козакам.

Оборонний табір Собєського зміцнився ще й двома валами у західному напрямку. На них було розміщено наявну артилерію і частину піхоти під командуванням Станіслава Яблоновського. Решту піхоти й усю кінноту гетьман тримав у резерві.

http://nvimu.com.ua/альманах/

Для ведення наступу козацько-татарські сили розділили на дві групи. Одну, що складалася з татар, очолював Керим-Ґерей. Її завдання полягало у тому, щоб з боку бережанського тракту відтягнути частину польського захисту на східному відтинку перед наступом головної групи, яку вів Петро Дорошенко і в якій були козаки і татари.

Проти групи Дорошенка Собєський відправив кінноту на чолі з поручником Владиславом Вільчковським, яка мала затримати наступ з півночі перед Старим Містом. Центральною групою польських військ командував Станіслав Яблоновський, воєвода Руський. Піхотинці спішно рили додаткові окопи для оборони від північного сходу.

6 жовтня 1667 року почалася запекла битва. Перша група з'явилася на полі бою раніше і мала своїми наступальними діями відвернути увагу поляків від східного напрямку, на якому козаки й татари, очолювані Петром Дорошенком, хотіли вдарити основними силами. Проти групи Керим-Ґерея, що, незважаючи на гарматний вогонь, почала пробиватися до польських позицій, Ян Собєський поставив 13 хоругов кінноти, які очолив досвідчений полковник Александер Поляновський.

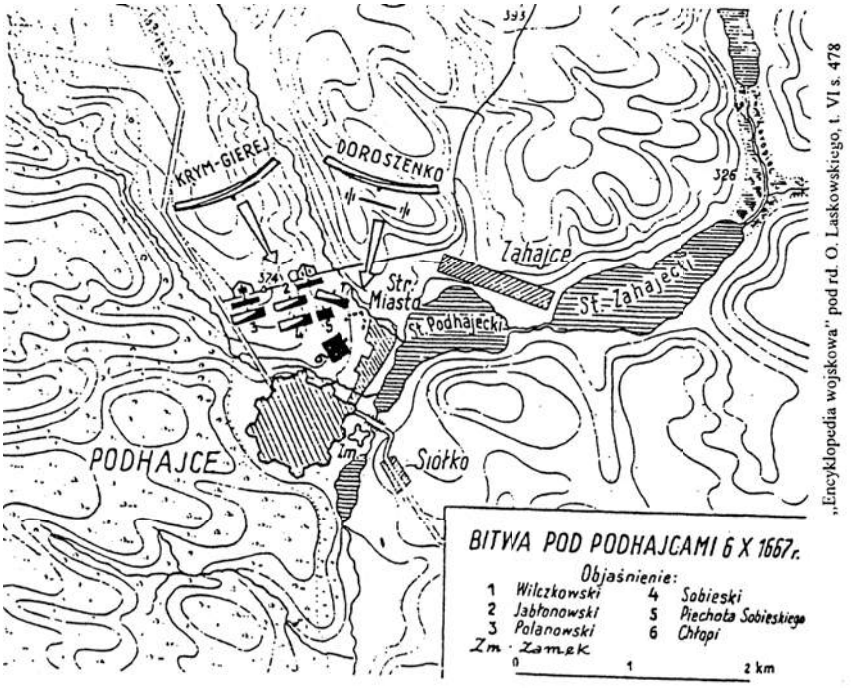

Розташування військ поляків і козацько-татарських під Підгайцями на 6.10.1667 р.

http://nvimu.com.ua/альманах/

Кількісна перевага татарів була значною, але з огляду на тісняву через особливості терену, вони не могли цим скористатись. Довго татари змагалися із польською кіннотою, а тим часом гармати із валів вели прицільний вогонь по скупченню супротивника, особливо на задні ряди. Під час розпалу битви надійшли козацькі полки Петра Дорошенка і допоміжні сили татар.

Битва увійшла тепер у свою вирішальну стадію. Загроза з боку Дорошенка наростала. Скориставшись послабленням тиску татар на своє ліве крило, Собєський перекинув на допомогу Вільчковському, на той час притиснутому до Загайців, частину своєї кінноти. Так вдалося стримати натиск. Польські хоругви атакували частину козацької армії, яка прагнула форсувати Брідки. Однак, коли ця козацька група виявилася розбитою, то вже поляки не змогли дістатися своїх позицій, оскільки ті були відтяті татарами. У цій ситуації польська кіннота мусила пробиватися до групи Вільчковського, яка вже тоді була притиснута до села Загайців. Поступово ініціатива почала переходити до рук поляків.

Скориставшись тим, що на лівому крилі оборони, де татари Керим-Ґерея зазнали значних втрат, Ян Собєський кинув на козаків решту своєї кінноти, а на скупчення козаків і татар між східним потоком і ставами навалили обозна челядь і селяни, підтримані вогнем піхоти й артилерії з новозбудованих земляних насипів. Бачачи, що відбувається, Вільчковський у черговий раз атакував козаків і татар з боку Загаєць. Затиснуті у видолинку між двома пагорбами, дном якого струмував потік через Тудинку до Підгаєцького ставу, майже оточені, козаки і татари змушені були відступити. Так закінчився перший день битви.

М.Костомаров пише коротко про цей день: „Розпочався бій і стояв, аж допоки сонце сіло. Поляки билися хоробро і багацько положили орди. По заході сонця татари позбирали тіла позабиваних своїх, поскладали їх по хатах і запалили село (Старе Місто і Загайці. – *С.К.*). Для них, яко мусульман, тяжко було лишити своїх мерців на полі, не похороненими”[50].

Від себе ж додамо, що й дорошенківці, згідно з козацьким звичаєм, своїх полеглих героїв поховали у трьох братських могилах край шляху Поліського на високому пагорбі за селом Загайці у напрямку с. Новосілки. Між ними, за переказами, був відданий землі козацький полковник. На жаль, із могил збереглася тільки одна, і то завдяки тому, що близько поховано кілька родин, які померли від холери в пізніші часи. І ще завдяки зусиллям старожилів с. Загайців[51].

Надалі союзники, вирішивши взяти поляків голодом, обложили місто. Татари розпустили свої чамбули і почали грабувати передмістя й довколишні села. І саме тоді виявилася на повну силу передбачливість Яна Собєського як полководця[52]. Татарські чамбули зустрічали повсюди опір польських військ і були розбиті під Єзуполем, Раківцями, Бережанами, Нараєвим і Золочевим.

http://nvimu.com.ua/альманах/

Могила козаків-дорошенківців. Світлина 2010 р.

Спалахнула позиційна війна. Хоча в українського гетьмана була значна (близько 20 – 30 тисяч проти 10 тисяч) перевага, ураховуючи вигідне розташування супротивника, він вирішив вдатися до облоги, справедливо вважаючи, що тривалий час жовніри її не витримають. Поза сумнівом, ця тактика принесла б успіх, але воєнне мистецтво було на боці Я. Собєського[53].

Відбувалися бої у герцях. Поляки придумували, як пише М.Костомаров, різні способи, щоб налякати татар, яких мали за недорікуватих. Отак, наприклад, уночі кидали на татар обсмолені бочівки, гадаючи, що татари вважатимуть їх за бомби і думатимуть, що в поляків багато зброї. Або ж познімали з хат „бовдури" (димарі), поставили їх на колеса, позвозили на свої вали і, позалазивши в бовдури, стріляли звідти з рушниць, а татари, мовляв, гадатимуть, що то стрілянина картеччю з гармат. Польські бранці, котрих ловили татари, розповідали їм, що на підмогу полякам в Підгайці веде 20-тисячне війська зі Львова князь Вишневецький. А ще чекають короля з більшою силою, котрий вже перейшов Віслу[54]. Дмитро Дорошенко, слідом за М. Костомаровим, додає, що „поляки пускалися на всякі хитрощі, підкидаючи під татарський обоз листи, в яких стояло, ніби їм на поміч ідуть великі сили"[55].

Підгаєцькі селяни і міщани нападали на обози Керим-Ґерея і Дорошенка, крали коней. Або ж копали т.зв. вовчі ями, до яких впало багато ворогів, а між ними і два татарських мурзи. До того тривожила козаків і татар польська

http://nvimu.com.ua/альманах/

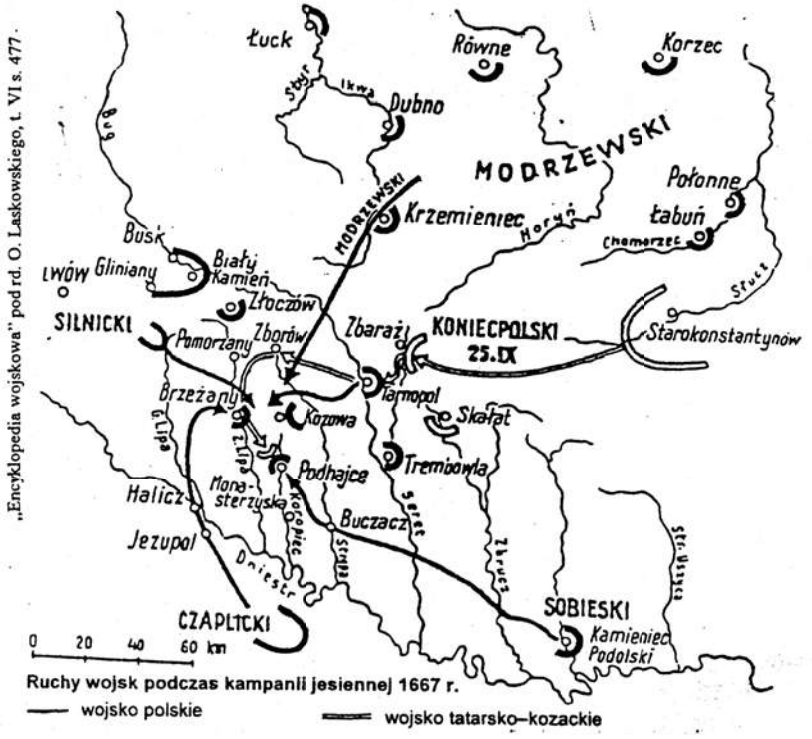

Рухи військ під час Підгаєцької кампанії 1667 р.

кіннота, розташована у районі Бережан і Поморян[56]. Однак, попри високий бойовий дух, сили поляків поступово танули, поразка ставала неминучою.

Однак справа повернулася на їхню користь, і, як твердить М.Костомаров, не з домислу поляків[57]. Іван Сірко, відомий своєю хоробрістю і ненавистю до татар, зібравши значні сили козаків Харківського полку під своєю орудою, і запорожців на чолі з кошовим Іваном Рогом вдарив на беззахисний Крим і спустошив його, визволивши чимало бранців. Слід зазначити, що Харківський полк, з якого міг походити І.Сірко, належав до Московської держави і користувався автономією, як і інші слобожанські полки, зазначає харківський дослідник Володимир Маслійчук[58].

З набігу на Крим Сірка і Рога скористалися поляки, хоча не можна було сказати, щоб запорожці ходили на Крим задля підпомоги полякам, як пише М.Костомаров[59]. Спустошення запорожцями Криму викликало паніку серед татар і битва під Підгайцями увійшла у свою завершальну стадію. Микола Костомаров детально відображає події тих днів: „Коли

http://nvimu.com.ua/альманах/

султан Ґерей-Ґалга і мурзи, які були з Дорошенком, дізнались про те, що сталося в Криму, між татарами піднялося велике обурення на козаків. Мурзи засумнівалися у щирості самого Дорошенка: чи не змовилися з ним і його старшиною січовики, йдучи на Крим? Ґерей-Ґалга заступився перед мурзами за свого спільника: „Брат не повинен відповідати за вину брата". Однак Дорошенкові вже не можна було покладатися на побратимство татар, роздратованих козацьким нападом на Крим. Багато татар повернули тоді додому. Дорошенко став стерегтися, щоб орда не збаламутилася і не примусила своїх зверхників на згоду з поляками, навіть видавши його самого. Тому він наказав оточити ровом козацький табір, щоб захистити себе від „недавніх союзників".

Попереджуючи лихо, Петро Дорошенко підіслав до Яна Собєського своїх людей, закликаючи його до згоди, і обіцяв схилити до згоди Ґерея-Ґалгу з мурзами. Ян Собєський, поміркувавши, що небезпечно дратувати обох ворогів, згодився. Вмовити на згоду Ґерея-Ґалгу Дорошенкові було не так уже й важко, бо татари, дізнавшись, що діється в Криму, панічно втікали з табору. Собєський вирядив ротмістра Рощиця, у котрого брат побусурманився, в табір до орди на розвідку – що думають татарські ватажки? Рощиць привіз звістку, що в таборах поміж себе балакали отак: „Мабуть, Бог покарав нас за те, що ми пішли воювати на своїх колишніх побратимів-поляків, за те Бог і напустив козаків на Крим"[60].

Напад І.Сірка призвів до сепаратного миру татар із поляками, що автоматично стало другою причиною поразки, традиційної в українсько-татарських відносинах. Уклавши сепаратну угоду, Керим-Ґерей запропонував свої посередницькі послуги Петру Дорошенку. І той змушений був піти на переговори. Так, слідом за М.Костомаровим, вважають й інші дослідники[61].

Це фактично поразка Петра Дорошенка, попри те, що в угоді був і позитив: Польща визнавала незалежність України в її тодішніх межах (маємо на увазі територію, якою, як гетьман, володів П.Дорошенко). „Так Козак, який мав 24 000 людей, гнувся перед гетьманом, у розпорядженні якого було заледве 3 000 жовнірів, опріч хлопів, пахолків і джурів...", – майже глузливо коментує Тадеуш Корзон поразку П.Дорошенка[62].

Ось тут і постає питання: чому так легко пішов на замирення Петро Дорошенко? Чого боявся? Погрози татар перейти на бік поляків, а чи, як васал Туреччини, викликати гнів султана? Все-таки 24 000 козаків, загартованих у боях, – це сила... То якими були справжні думки й дії гетьмана Петра Дорошенка?

В.Шевчук вважає, що „Петро Дорошенко був приневолений татарами згодитися на такий мир"[63]. Д. Дорошенко висловлює такий здогад щодо цих подій: „Дорошенко, який напевне свого часу був при боці Богдана Хмельницького під Зборовом і на власні очі бачив тодішню татарську зраду, розумів, чим може скінчитись для нього така раптова зміна в настроях його

http://nvimu.com.ua/альманах/

татарських союзників і тому поспішив розпочати переговори із Собєським, щоб вийти з цеї небезпечної ситуації, коли він опинився між двох огнів"[64]. Що ж до чисельності польської або ж татарської чи козацької армій, то дані і українських, і польських авторів неоднакові. Так, автор першої монографії про Підгаєччину поляк Міколай Нєдзвєцький говорить про те, що „тодішні літописці подають чисельність татар на 150 000 і 20 000 козаків"[65].

Автори пам'ятної таблиці у підгаєцькому костелі Пресвятої Трійці, встановленої на честь перемоги Яна Собєського, теж вважають, що татар було 150 тисяч[66]. Микола Костомаров, спираючись на свідчення невідомого нам польського історика, пише, що орди вирушило з Дорошенком 80 тисяч і козаків 24 тисячі[67]. Щоправда, тут же додає, що сила ся збільшена, бо польські джерела рідко коли не збільшують сили ворога свого краю[68]. Як підтвердження цьому, польський письменник Тадеуш Желенський (Бой) у своєму дослідженні „Марисєнка Собєська. Листи", розповідаючи про стосунки Яна Собєського і його дружини, підкреслює, що саме Підгайці кардинально змінили Собєського і дали можливість розкрити йому у собі талант полководця. У зв'язку з тим сам дослідник наголошує, що на історію Польщі XVII ст. треба подивитись під зовсім іншим кутом зору, зокрема, того всього, що стосується татар. З огляду на те, Тадеуш Желенський наводить досить цікаві факти із праці Ґурки „Чисельність татарів кримських та їх війська", в якій пише, що чисельність всіх татар разом із дружинами і дітьми коливається між 100, а найбільше 200 тисяч людності. Чисельність же татарського війська рідко доходила до 10 чи 15 тисяч. І завше вони нападали з однією метою – не воювати, а грабувати. З огляду на цей фактор, на думку історика, набуває гумористичного забарвлення віра, яку і до сьогодні підтримує поштива Європа, – що 12-мільйонний народ протягом кількох віків грудьми своїми закривав Європу від тієї десятитисячної «навали»"[69].

Однак, якщо такі цифри з'являються, то у даному разі, на щастя, маємо до певної міри правдиві пояснення польського історика, того-таки Тадеуша Корзона: „Чисельність двох військ була незмірна – перевищувала, безперечно, понад сто тисяч: 80 000 татарів і 24 000 козаків. Над ними маяв трикутний штандарт великого хана. Для збільшення страху грала верескливо турецька капела за допомогою довгих сурм і пищалок, повідомляючи про присутність теж і турецьких військ. Всюди говорилося, що то тільки передові загони армії султана Оттоманів. Однак був то фальшивий поголос, оскільки послав він (султан. – *С.К.*) подібно 3 000 яничарів.... Але той грізний поголос знаходив віру..."[70].

Саме тому історик Ґурка вказує у своїй праці, що чисельність татар, яку Собєський подає у своїх реляціях як 120 чи 160 тисяч, треба скоротити щонайменше на один нуль.

Перебільшення і гігантоманія притаманні були усім польським панегірикам XVII ст. – як весільним чи погребальним пісням, так і

http://nvimu.com.ua/альманах/

реляціям з поля бою. Не чисельністю, наголошує історик Ґурка, грізні були татари, але вправністю бойовою, організацією і, що здасться парадоксальним, – цивілізацією технічною, чим вивищувались над шляхетською масою. Адже в половині XVII ст. майже кожен татарин мав у кишені камізельки нюрнберзький годинник[71].

Наталя Полонська-Василенко говорить про армію Дорошенка із 24 000 козаків та кількох десятків тисяч татар. Чисельності ж польської армії не вказує[72]. Наталя Яковенко наводить дещо точніші дані: армія Дорошенка була підсилена 20-тисячною ординською кіннотою і тритисячним загоном яничар[73]. Про склад польської армії теж ніяких відомостей. Іво Вершлєр пише, що козацько-татарські сили в сумі мали близько 30 тисяч воїнів. А в Підгайцях залишив коло себе Собєський до 2000 піхоти і 1000 кінноти[74]. Автори польськомовного „Словніка географічного" подають відомості про 150 тис. татар і 20 тис. козаків. Вони ж говорять, що Я.Собєському вдалося зібрати своїм коштом і озброїти 12 тис. війська, з яких залишив коло себе 3000 жовнірів, а решту розіслав по краю[75]. Інші ж відомі нам дослідники не наводять жодних цифр щодо чисельності ворогуючих сторін[76]. Дмитро Дорошенко апелює точнішими даними: армія П.Дорошенка складалася із 24 000 козаків із 40 гарматами й кількома десятками тисяч орди під проводом калги (спадкоємця престолу) Керим-Ґерея, а також 3 000 турецьких яничар із 12 гарматами. Натомість Ян Собєський „міг виставити всього 15 000 регулярного війська й кілька тисяч узброєної челяді"[77]. О.Реєнт та І.Коляда фактично дублюють дані про кількість і озброєння обох армій, наведені у дослідженні Д.Дорошенка[78], не покликаючись на нього. Тарас Гунчак говорить про 24 000 козаків, кілька тисяч татарської орди та 3 000 турецьких яничар. Чітко вказує, що Ян Собєський встиг вислати 15 000 регулярного війська та кілька тисяч озброєної челяді[79]. Вочевидь, ці дані теж взяті у Д.Дорошенка або польських істориків.

То ж як з'являються неправдиві (значно завищені) цифрові викладки у висвітленні чи то кількості армій, чи то втрат. Пояснення цього дає Д. Дорошенко у своїй монографії: „Які були сили противників? Сам Собєський в листі до жінки з дня 21.9 писав про 120 тис. татар і 50 тис. козаків із 40 гарматами, а в другому листі з дня 21.10 (вже по закінченні боїв) писав про 160 тис. татар і 20 тис. козаків при 24 гарматах. Свої ж власні сили обрахував на 5 тис. кінноти і 3 тис. піхоти. Безперечно, число татар і козаків подано в нього гіпотетично і є дуже перебільшене, так само як число власного війська – зменшено. Польський історик Корзон нараховує, за Коховським, 80 тис. татар, 24 тис. козаків і 3 тис. турецьких яничарів; сили ж Собєського обраховує на 7 – 8 тис., але додає, що змобілізувавши двірську службу, ближчі панські надвірні хоругви і навіть хлопів, Собєський мав коло 15 тис. війська. Юзефович, який писав скоро після самої події, каже, що орди було 80 тис., козаків 24 тис. та ще 3 тис. яничарів при 12 полевих гарматах. «Gazette de France» у своїй реляції про Підгаєцьку кампанію (з

http://nvimu.com.ua/альманах/

дня 26.11. 1667 року, ст. 1303) подавала, що Собєський мав 15 тис. людей, з яких 10 тис. кінноти вислав для операції в полі, а з 5 тис. замкнувся в Підгайцях, маючи проти себе 10 тис. татар і 20 тис. козаків. Головні ж сили ворога, в числі 50 тис., стояли вже під Львовом.

Можна думати, що звістка «Gazette de France» стоїть найближче до правди, хоч і тут треба допустити скоріше перебільшення числа козацько-татарської армії, ніж її зменшення"[80].

Це саме стосується і втрат. Так, Міколай Нєдзвєцький, наводячи уривок листа Яна Собєського до Марисєнки, говорить про загибель 20 тис. татар[81]. Той же Корзон пише про кілька тисяч загиблих татар, а втрати польської сторони обліковує у 490 осіб[82]. Д. Дорошенко, посилаючись на Коховського, теж говорить, що поляки втратили 490 людей[83]. Отже, здогад Д. Дорошенка про значне перебільшення козацько-татарських сил на підставі тих даних, які у нього були, виявився правильним. Що таке значне перебільшення в польській історіографії пішло саме від Яна Собєського, засвідчують праці пізніших критично налаштованих польських дослідників, що уже зазначалося.

Отож, бачачи панічну втечу татар з табору до Криму, Керим-Ґерей 16 жовтня 1667 року за 4 години уклав у підгаєцькому костелі сепаратний мир. У перемовинах брали участь з татарського боку четверо мурз, а з польського – Станіслав Яблоновський, воєвода Руський, Владислав Вільчковський, староста вишенський, полковник Александер Поляновський і Єронім Куропатницький, підстолій подільський. Під трактатом підписалося дев'ять султанів і мурз з калгою Керим-Ґереєм. Додатково була укладена умова (оповіщена в універсалі Яна Собєського з 18.10.1667 року) про те, що татарам забезпечується вільний вивід із собою до Криму набраного ними християнського ясиру, умова, яку сучасники слушно назвали скандальною[84]. Від себе ж додамо, що тим ясиром був довколишній український люд. Так Ян Собєський „віддячив" тим українцям, які разом з ним були в обороні і родини яких потрапили в полон.

Краєзнавець зі Львова Іван Банах, наводячи тексти підгаєцьких пактів, назвав поіменно тих мурз, котрі підписали договір (див. додаток)[85].

Протримавши ще деякий час поляків у облозі, не дочекавшись допомоги, Петро Дорошенко змушений був, як уже зазначалося, і сам укласти перемир'я з Яном Собєським. Підписали договір гетьман Петро Дорошенко, генеральний обозний Іван Демиденко, генеральні судді Герман Гапонович і Семен Богаченко, військовий писар Лукаш Бускевич, генеральні осавули Жадан Якименко і Дем'ян Пиляй. Одночасно була складена присяга Війська Запорозького за підписом Дорошенка від імені всього Війська, а також з польського боку за підписом Собєського[86]. Так 19 жовтня 1667 року костел Пресвятої Трійці у м. Підгайцях став ще раз свідком укладення міжнародної угоди.

http://nvimu.com.ua/альманах/

Тут підписували угоди Петро Дорошенко і Ян Собєський

До слова, на оригінали цих угод цілком випадково натрапив в архівах Міністерства закордонних справ Франції у Парижі відомий історик, уродженець с. Старе Місто, на території якого відбувалась битва 1667 року, громадсько-політичний діяч, професор Ретгарського університету США Тарас Гунчак. Прекрасно виконані копії цих угод зберігаються у Підгаєцькому історико-краєзнавчому музеї.

Не будемо говорити про значення угод, оскільки у працях дослідників тієї доби від Самовидця до наших сучасників аспекти ці проаналізовані досить докладно.

Додамо тільки, як пише, Дмитро Дорошенко, що можна собі уявити, яким розчаруванням, яким болючим ударом для Дорошенка був такий фінал кампанії, до якої він старанно готувався цілий рік. Про те, що він був певен перемоги, свідчить його лист до магістрату міста Львова, датований 4 жовтня 1667 року, на самому початку боїв під Підгайцями. Він застерігає львів'ян перед наближення татарських і своїх військ, обіцяє старатись, щоб саме місто не зазнало школи і радить завчасно, поки військо не надійшло до самого Львова, вислати своїх послів „з належним уклоном" до себе і до султана, обіцяючи повну їх безпечність і недоторканість[87].

Нез'ясованим до кінця однак залишається таке питання: чи був випадковим збігом у часі напад запорожців на чолі з І.Сірком на Крим, чи це спланована і погоджена з поляками акція? А коли так, то як її класифікувати:

http://nvimu.com.ua/альманах/

як зраду Дорошенка й інтересів України, чи як нерозуміння ситуації, що склалася в Україні? Що про це пишуть історики України різних часів? М.Костомаров, наприклад, фактично виправдовує запорожців, мотивуючи їхні дії віковічною ненавистю до бусурман.

Однак в історичній науці є й інші думки. Одним з перших висловив сумнів щодо цього сучасник тих подій Самовидець. „Й так видячи, албо маючи відомость певную, що орди великіе вишли, стали жолніре по фортецях, а гетьман коронний Ян Собєский з войском стояв у Підгайцях"[88].

Глибокий знавець Запорозької Січі Дмитро Яворницький писав про події 1667 року, практично фіксуючи їх, але оцінки не дав[89]. Сучасні дослідники історії України (М.Котляр, В.Смолій) теж відзначають, що в другій половині 60-х – на початку 70-х рр. XVII ст. вони бачать кошового отамана то у битвах проти татар і їх ставленика Суховія, то організатором походів проти Кримського ханства і турецьких фортець. Одночасно загони І.Сірка виступають у складі війська Речі Посполитої, яка вела бої з полками П.Дорошенка й ординцями поблизу Умані, Бершаді, Ладижина, Кальника та інших міст. Союз з польською шляхтою, на їхню думку, був вимушеним кроком кошового отамана, який у конкретній ситуації вбачав головну загрозу саме від південного сусіда[90].

Проте Дмитро Дорошенко дотримується іншої думки. Петро Дорошенко готувався воювати з Польщею після перемоги над Маховським, запеклим ворогом України, в союзі з татарами, розраховуючи на непідготовленість Польщі. Однак польний гетьман Я.Собєський, який стояв на чолі 12 000 коронних військ, знав про наміри козаків. Він попередив універсалами шляхту прикордонних воєводств про татарську небезпеку, а сам приготувався до відсічі.

За Дмитром Дорошенком, у Яна Собєського був дуже важливий союзник – запорозький кошовий отаман Іван Сірко, який ще в січні 1667 року побував у Львові й заявив, що не визнає Дорошенка за гетьмана і готовий зі своїми запорожцями зробити диверсію проти Криму, щоб стримати Дорошенкових спільників – татар[91]. Цієї думки дотримується і Наталя Яковенко[92].

Так, маючи можливість ще однієї спроби стати самостійною, Україна не змогла одержати волю. Як же так сталося, що впродовж багатьох десятків років наслідки та значення тієї події для багатьох співвітчизників були „білою плямою"? По-перше, всім зрозуміло, що офіційна радянська історична наука з її заідеологізованістю ніяк не хотіла визнавати боротьбу українського народу за самостійне існування. І те, що не вкладалося в рамки тієї „науки", категорично відкидалось, а наявні першоджерела або перекручувались, або ховались за сімома замками. Саме тому, пишучи про Підгайці і події 1667 року, ніхто з офіційних істориків не говорив про Петра Дорошенка та його прагнення. Подія розглядалася виключно як черговий напад татарських наїзників. „У 1667 році воєнні дії проти

http://nvimu.com.ua/альманах/

татар велись лише одним невеликим військом гетьмана Яна Собєського, якому вдалося зупинити татар біля Підгаєць і схилити їх до перемир'я", – пишуть російські радянські автори історії Польщі[93].

„У 1667 і 1675 роках місто зазнало спустошливих нападів турків і татар", – зазначає М.Глинський, розповідаючи про історію міста Підгайців[94]. Це ж твердять і автори Радянської енциклопедії історії України[95].

Щоправда, Б.Стахєєв, автор коментарів до повісті Генрика Сенкевича „Пан Володийовський", у російському перекладі коротко фіксує основні причини і наслідки битви під Підгайцями у жовтні 1667 р. у Підгаєцьких угодах, про які згадується у творі. Він пише про те, що у добре укріпленому таборі під Підгайцями (нині місто в Тернопільській області УРСР – так зазначалося тоді у примітках) Собєський на чолі невеликого війська успішно витримав наступ ворожих сил, які чисельно переважали його. Що татари вернулись до Криму після нападу запорожців, а Дорошенко тимчасово підкорився Польщі. Що ця перемога, вигідна Польщі, яка не була готова до війни, поклала початок популярності Собєського серед шляхти[96].

Відомі нам польські джерела, згадуючи події під Підгайцями і славословлячи, звичайно, Яна Собєського, все ж визнавали, що поляки одержали перемогу не тільки над турками і татарами, а й козаками Дорошенка[97]. Щоправда, поляки-підгайчани, встановлюючи у місцевому костелі меморіальну табличку на честь 200-ї річниці Віденської битви, у якій Ян Собєський став тріумфатором, при переліку його заслуг відзначили і його перемогу над татарами і турками (без козаків Дорошенка) у битві 1667 року[98].

Та все ж багато українських істориків замовчують факти або ж подають їх неточно. Зокрема, автор „Історії Русів" Підгайці назвав Заславлем, а перебіг подій подав дещо викривлено. Так, наприклад, показано, що Дорошенко виграв битву в упертій боротьбі з Яном Собєським, що весь обоз, запаси та артилерія дістались йому. І тільки напад Сірка на татар в Криму не дозволив Дорошенкові розгромити до кінця поляків[99].

Валерій Шевчук, висвітлюючи діяльність Петра Дорошенка у своїх двох книгах[100], називає Підгайці селом, що не відповідає дійсності.

А О.Бойко фіксує, що „восени 1667 під тиском об'єднаних турецько-козацьких сил польський король визнав суверенітет гетьманату на Правобережній Україні"[101]. Тільки неповагою до історичної правди можна пояснити той факт, що замість польного гетьмана Яна Собєського те визнання зробив „польський король". Такої фактологічної неточності припустився і О.Субтельний. Він пише: „Восени 1667 об'єднане турецько-козацьке військо напало на польські сили в Галичині, змусивши короля Яна-Казимира надати Дорошенку на Правобережжі широку автономію"[102]. Адже відомо, що Підгаєцька умова, як зазначає В.Шевчук, була тимчасовою і фактично не правочинною до комісії, на якій козацькі права мали бути визначені й затверджені. Підгаєцькі акти державних суперечностей між

http://nvimu.com.ua/альманах/

Польщею та Україною, додає він, не ліквідовували, а тільки змушували Україну на певний час перед королем схилитися[103]. Відомо, що присягу цю, як і угоди, приймав і підписував Ян Собєський від імені польського короля. І до фактичного затвердження польським королем так і не дійшло[104].

Також нечіткою є позиція авторів книги „Історія в життєписах" М.Котляра та В.Смолія. Вони пишуть, що союзник П.Дорошенка Ґалга – султан Керим-Ґерей пішов на замирення з командуванням польського війська, але не пояснюють причин, не згадують про І.Сірка[105].

І вже зовсім незрозумілим є очевидне негативне ставлення авторів сучасного довідника з історії України до постаті Петра Дорошенка, який, на їхню думку, переслідував тільки особисті вигоди, міняючи свої політичні орієнтації. А впродовж 1667 – 1671 рр. у хронології подій вони воліють відзначити за краще селянську війну в Росії під проводом Степана Разіна, аніж зупинитися на розвитку подій в Україні після підписання ганебного Андрусівського перемир'я[106].

Водночас багато істориків не тільки пишуть про напад І.Сірка на Крим, а й дають оцінку його діям як типовим для Запорожжя другої половини XVII ст. Наталя Полонська-Василенко недарма наголошує, що своїм нападом І.Сірко змусив татар зрадити П.Дорошенка, а наслідком цієї зради була капітуляція Дорошенка[107].

Цікаво, що за свої дії в Криму Іван Сірко одержав від царя через капітана Сухорукова похвального листа[108]. Автори „Історії українського війська", коли пишуть про напад Сірка на Крим, однозначно вказують, що своїми діями він підірвав українсько-турецький союз, який уклав Дорошенко[109]. Однак однозначно оцінити політику Коша Війська Запорозького і, зокрема, І.Сірка у подіях на Україні не можна, підкреслюють М.Котляр та В.Смолій. З одного боку, Запорожжя залишалося форпостом боротьби України проти Кримського ханства, центром притягання і пристанищем усіх невдоволених існуючим суспільно-політичним порядком. З іншого, – мали місце, як уже зазначалося, випадки, коли Кіш провадив політику, що суперечила державницьким устремлінням українських гетьманів, і йшов з ними на конфронтацію, наслідки якої були згубними для Української держави. Це стосується, зокрема, взаємин І.Сірка та П.Дорошенка. На думку дослідників, імпульсивним, здатним покладатися лише на силу зброї, кошовим отаманам важко було збагнути всі тонкощі дипломатичної гри за обставин, що зумовлювали зміну політичної орієнтації того чи іншого гетьмана. Вони перемагали ворога у відкритому бою, однак не завжди могли збагнути тонкощі мирних переговорів з досвідченими і хитрими московськими, польськими й кримськими дипломатами[110]. Тому І.Крип'якевич і підкреслює, що Іван Сірко „лише на старості літ зрозумів заміри гетьмана" (мається на увазі П.Дорошенка)[111].

Так зійшов, за словами М.Грушевського, із політичної арени цей „останній козак"[112]. Зійшов серед страшної нечуваної руїни свого краю,

http://nvimu.com.ua/альманах/

витративши всі сили на боротьбу за здійснення високого ідеалу об'єднання Української держави. „Незважаючи на свої політичні помилки й невдачі, – пише В.Антонович, – серед сучасних йому козацьких провідників уявляє Дорошенко відрадне явище: не дрібний егоїзм, не змагання до наживи й особистих вигод кермували цим гетьманом: він щиро дбав про добро рідного краю, серед найтяжчих обставин з дивовижною енергією й сталістю боровся за нього і впав з достоїнством і свідомістю сповненого обов'язку!!!"[113].

Як бачимо, через несприятливі історичні обставини Петрові Дорошенку не вдалося виграти Підгаєцьку кампанію, а згодом і здійснити далекосяжну заповітну мрію – об'єднати Україну під однією булавою.

Яну Собєському ж ця перемога допомогла стати великим гетьманом коронним, а незабаром і польським королем Яном III. Саме тому, їдучи до Язлівця (колись значне торговельне місто і оборонний пункт, а тепер село Бучацького району Тернопільської області), він, вже як король, зупинявся у Підгайцях, аби ще раз побачити місце, на якім „яко гетьман польний заклав початок своєї слави"[114].

У вересні 1883 року на відзначення 200-ї річниці битви під Віднем об'єднаних європейських військ із турками, в якій важливу роль відіграло польське військо на чолі з Яном Собєським, поляки-підгайчани на місці оборони у війні 1667 року поставили колону св. Анни заввишки 12 м. Її 1944 року звалили артилеристи вермахту, аби не служила об'єктом наведення прицільності стрільби. У 1991 році староміська релігійна громада відновила зацілілі рештки колони. А погруддя витесав останній з династії народних каменотесів-різьбярів Ілля Папіж. Однак у 2003 році блискавка розбила одну із колон. Та зусиллями того-таки Іллі Папіжа і громади села колону було відновлено. Цього разу майстер витесав із місцевого пісковика фігуру св. Анни на повен зріст.

У Підгайцях свідком тогочасних подій є костел Пресвятої Трійці, залічений сьогодні до об'єктів архітектури, які потребують негайної допомоги. Але й нині костел, який бачив і Петра Дорошенка, і Яна Собєського, і короля Яна-Казимира, і Керим-Ґерея, і багатьох видатних діячів релігії, науки, культури, мистецтва вражає своєю величчю та монументальністю. У його підземеллі, у т.зв. каплиці Потоцьких спочиває власник міста, великий гетьман коронний, засновник міста Станіславова (тепер Івано-Франківськ) Станіслав-Ревера Потоцький. Принаймні автор відомої монографії про костел, польський історик, директор „Вавеля" у Кракові, Ян Островський цього не заперечує[115]. Та, на жаль, тільки силами невеликої римо-католицької громади за підтримки поляків, колишніх підгайчан, йде боротьба за його врятування.

До свідків минулого належить і могила козаків-дорошенківців. Давно вже назріла потреба упорядкувати і саму могилу, і зробити до неї під'їзну дорогу, видати довідково-інформаційну літературу – тобто зробити все

http://nvimu.com.ua/альманах/

для популяризації історії нашого народу і краю зокрема. Наші сусіди-поляки у своїх путівниках не оминають згаданої битви[116].

Ця подія широко коментувалася не тільки в польських чи українських джерелах, але й у європейській пресі. Так, у 10-му томі збірника „Театр Європи" за 1677 р. зазначається, що напад запорожців на Крим вплинув на завершення Підгаєцької битви і вимушене перемир'я Дорошенка з поляками[117].

Саме битва під Підгайцями на широкому тлі подій в Україні часів Руїни, вболівання й думи П.Дорошенка за долю дорогої йому Вітчизни знайшли своє відображення в історичній повісті „Під одну булаву" громадсько-політичного діяча, письменника й публіциста В'ячеслава Будзиновського, що вийшла у Львові 1920 року[118]. Останнє і єдине на сьогодні перевидання цього твору відбулося за кордоном, у США[119]. Поки що тільки в рукописі, готовому до видання, є інсценізація повісті В.Будзиновського режисера-постановника, викладача Теребовлянського вищого училища культури, заслуженого діяча мистецтв України Анатолія Нечая.

Давно вже чекає на перевидання в Україні і згадувана нами монографія Дмитра Дорошенка.

Адже важка битва ця при всіх її негативах засвідчила і позитив, який не підлягає жодному сумніву – Петро Дорошенко і козаки прийшли битися сюди також за вільну і єдину Україну.

Першим кроком до увічнення цієї події є спільне розпорядження Підгаєцької районної ради і Підгаєцької райдержадміністрації „Про утворення організаційного комітету для підготовки відзначення у 2012 році 345-річчя битви гетьмана Петра Дорошенка із військом Яна Собєського під Підгайцями від 21.06.2010 р. за № 231/21". Сподіваємось, що за першим кроком будуть наступні. Бо ніщо так не шкодить рідному народові, як його власне історичне безпам'ятство.

ПРИМІТКИ

1 Літопис Самовидця. – К., 1971. – С.102 – 103.

2 Костомаров М. Руїна. Гетьманованнє Брюховецького // Історичні монографії. – Т.VII. Руська історична бібліотека. Т. XIV / Під ред. О. Барвінського. – Тернопіль, 1892. – С. 99 – 115.

3 Kochowski Wespazian. Historia panowania Jana Kazimierza. – Poznan, 1859. – T.III.

4 Majewski Wieslaw. Podhajce – letnia i jesienna kampania 1667 r. // Studia i Materialy do Historii Wojskowosci. – T. VI. – 1960. – Nr. 1.

5 Pajewski Janusz. Bunczuk i koncerz. Z dziejow wojen polsko-tureckich. – Warszawa, 1960.

6 Wojcik Zbighiew. Jan Sobieski 1629 – 1696. – Warszawa, 1994.

7 Podhaice // Lwowskie spotkania. – 2006. – Nr. 5 – 6. – S. 4 – 5.

8 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. //Semper Fidelis. – Nr. 2 (31). – S. 19 – 22.

9 Balinski Michal, Lipinski Tymoyteusz. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym. – Warszawa, 1885. – T.II. – S.709; Slownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. T. VIII. – Warszawa, 1887. – S. 384 – 388; Niedzwiecki Mikolaj. Powiat podhajecki pod wzgledem geograficznym, s statystycznym, histo-

http://nvimu.com.ua/альманах/

rycznym. – Stanislawow, 1896. – S. 128 – 130.
10 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667. – S.19 – 22.
11 Літопис Самовидця. – С.102 – 103.
12 История Русов Георгия Конисского [Репринт. вид. Івана Тиктора]. – Вип. 5. – Львів, 1993. – С.222 – 224.
13 Антонович В. Петро Дорошенко // Історичні постаті України [Збірник історичних нарисів] / Упор. Болдирєв О.В. – Одеса, 1993. – С.192.
14 Яворницький Д. Іван Сірко // Кошові Запорізької Січі [Збірник] – К., 1992. – С. 22 – 23.
15 Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2. – С.13 – 44, 121.
16 Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1990. – С. 202, 226.
17 Історія українського війська. – Репринт. вид. Івана Тиктора. –Львів, 1993. – Вип. 5. – С.163 – 164.
18 Субтельний О. Україна: Історія / Пер. з англ. – К., 1991. – С.135.
19 Шевчук В.О. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. – К., 1995.– С.200 – 201; Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст.: У 2 кн. – К., 2007. – Кн.1.– 720 с.
20 Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероб. та розшир. – К., 2005. – 584 с.
21 Дорошенко Д.І. Нарис історії України: У 2-х т. – К., 1991. – Т.II. – 349 с.
22 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – С. 131 – 141.
23 Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. – К., 1995. – С. 285 – 314; Степанков В. Петро Дорошенко // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. – К., 1998. – Кн.1. – С. 101 – 120.
24 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С. 131 – 141.
25 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. – S. 19 – 22.
26 Там само – С. 19.
27 Там само.
28 Там само; Костомаров М. Руїна. Гетьманованнє Брюховецького. – С. 99 – 115.
29 Podhaice // Lwowskie spotkania. – S. 4 – 5.
30 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.133.
31 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. – S.20.
32 Пришляк В. „Куди їду – туди їду, та все на Підгайці..." (Торговельні шляхи Підгайців та околиці XV – XVIII століть) // Галицька брама. – 2006. – № 3 – 4 (135 – 136). – С. 7 – 8.
33 Радянська енциклопедія історії України. – Т.3. Підгайці. – К., 1971. – С. 389.
34 Werschler Iwo. Podhajce – rys historyczny (do roku 1917) // Semper Fidelis. – 2002. – № 3 (68). – S. 24 – 27.
35 Сіреджук П.С. Джерела до вивчення історії виникнення міст Галицької землі в XV – XVIII ст. // Архіви України. – 1986. – № 1. – С. 58 – 66.
36 Гунчак Т. Підгаєччина: Історичний нарис // Підгаєцька земля: історично-меморіальний збірник / НТШ. – Т.XXIV. Український архів. Головний комітет підгаєчан. – Детройт (США), 1980. – С.113 – 118, 127, 128, 147, 148.
37 Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... через Королівство Польське... // Жовтень. – 1983. – № 10 (468). – С.89 – 105.
38 Гунчак Т. Підгаєччина. – С.113 – 118, 127, 128, 147, 148.
39 Бевз М. Архітектурно-містобудівний комплекс середмістя Підгайці: історична та культурна цінність // Галицька брама. – 2006. – № 3 – 4 (135 – 136). – С. 2 – 4.
40 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.135; Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. – S.20.
41 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.135.
42 Там само. – С.134 – 135.
43 Там само. – С.133, 135.
44 Там само. – С.135.
45 Бевз М. Планувально-просторові системи історичних міст, їх ідентифікація та збереження (міста Підгайці та Бучач) //

http://nvimu.com.ua/альманах/

Архітектурний вісник. – 2002. – № 3 – 4 (16). – С.46 – 48.
46 Дорошенко Д.І. Нарис історії України: У 2-х т. – С.78.
47 Sobieski Jan. Listy do Marysienki / Opracowal L.Kukulski. – Czesc II: Podole. – Pruszkow, 1962. – S. 220 – 225.
48 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. – S.20.
49 Там само.
50 Костомаров М. Руїна. Гетьманованнє Брюховецького. – С.101.
51 Колодницький С. Гетьман Дорошенко під Підгайцями (Важка битва гетьмана Петра Дорошенка) // Дзвін. – 2000. – № 4. – С.109 – 116.
52 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. – S.21.
53 Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. – С. 301– 302.
54 Костомаров М. Руїна. Гетьмановання Брюховецького. – С.111 – 112.
55 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.137.
56 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. – S.21.
57 Костомаров М. Руїна. Гетьмановання Брюховецького. – С.144.
58 Маслійчук В. ALTERA PATRIA: Нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні. – Харків, 2004. – 72 с.
59 Костомаров М. Руїна. Гетьмановання Брюховецького. – С.104.
60 Там само.
61 Дорошенко Д.І. Нарис історії України: У 2-х т. – С.78; Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. – 720 с.; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С. 387.
62 Podhaice // Lwowskie spotkania. – S.5.
63 Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. – С. 321.
64 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.138.
65 Niedzwiecki Mikolaj. Powiat podhajecki pod wzgledem geograficznym, s statystycznym, historycznym. – S.129.
66 Підгайці – радянське місто. Фотоальбом, виготовлений членами історичного гуртка Підгаєцької ЗОШ І-ІІІ ст.(рукопис). – 1960.
67 Костомаров М. Руїна. Гетьмановання Брюховецького. – С.101.
68 Там само.
69 Zelenski (Boy) Tadeusz. Pisma. – T.VII. Marysienka Sobieska. – Warszawa, 1994. – S.170 – 175, 352 – 353.
70 Podhaice // Lwowskie spotkania. – S.5.
71 Zelenski (Boy) Tadeusz. Pisma. – T.VII. Marysienka Sobieska. – S.171.
72 Полонська-Василенко Н. Історія України. – С.43.
73 Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С. 386 – 387.
74 Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. – S.20.
75 Slownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. T. VIII. – S. 385 – 386.
76 Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. – С. 320; Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. – 2-ге вид., доопрац. – К., 2005. – 584 с.
77 Дорошенко Д.І. Нарис історії України: У 2-х т. – С.78.
78 Реєнт О.П., Коляда І.А.. Усі гетьмани України. – Харків, 2007. – 415 с.
79 Гунчак Т. Підгаєччина. – С.113 – 118, 127, 128, 147, 148.
80 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.134.
81 Niedzwiecki Mikolaj. Powiat podhajecki pod wzgledem geograficznym, s statystycznym, historycznym. – S.129.
82 Podhaice // Lwowskie spotkania. – S.5.
83 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.196.
84 Там само. – С. 138 – 139.

http://nvimu.com.ua/альманах/

85 Банах І. Підгайці на історичній мапі // Міська брама. Незалежний Підгаєцький часопис. – Ч. 1(8) – К., 2009. – С. 5.
86 Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – С.140.
87 Там само. – С. 141.
88 Літопис Самовидця. – С. 103.
89 Яворницький Д. Іван Сірко. – С.77.
90 Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах.– К., 1994 – С. 242 – 254.
91 Дорошенко Д.І. Нарис історії України: У 2-х т. – С.78.
92 Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С. 386 – 387.
93 История Польщи: В 3-х т. Т.1 / Под ред. В.Д. Королюка и др. – Москва, 1954. – С. 277.
94 Глинський М.П. Підгайці. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська обл. – К., 1973. – С.111.
95 Радянська енциклопедія історії України. – Т.3. Підгайці. – С. 389.
96 Сенкевич Г. Собрание сочинений: В 9-ти т. – Т.5. Пан Володыёвский [Роман] / Пер. с пол. – Москва, 1984. – 423 с.
97 Balinski Michal, Lipinski Tymoyteusz. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym. – S.709; Czolowski A., Janusz B. Preszlosci i zabytki wojewodstwa tarnopolskiego. – Tarnopol, 1926. – S. 32 – 33; Przewodnik po wojewodztwie tarnopolskiem z mapa. – Tarnopol, 1928. – S.62; Slownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. T. VIII. – S. 385 – 386; Niedzwiecki Mikolaj. Powiat podhajecki pod wzgledem geograficznym, s statystycznym, historycznym. – S.129.
98 Ostrowski Jan K. Kosciol parafialny P.W.Sw. Trojcy w Podhajcach // Materialy do ddziejow sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. – T.4: Koscioly i klastory rzymskokatolickie dawnego wojewodstwa ruskiego. – Krakow, 1996. – S.141 – 162.
99 История Русов Георгия Конисского. – Репринт. вид. Івана Тиктора. – Вип. 5. – С. 222 – 224.
100 Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – С.200; Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. – С.108.
101 Бойко О. Історія України: запитання і відповіді. – К., 1997. – С. 96 – 99.
102 Субтельний О. Україна: Історія / Пер. з англ. – С. 135.
103 Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мисленя XVI – XVIII ст. – С. 323 – 324 с.
104 Там само.
105 Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. – С. 242 – 254.
106 Котляр М., Кульчицький С. Шляхам віків: Довідник з історії України. – К., 1993. – С. 76, 77, 307.
107 Полонська-Василенко Н. Історія України. – С.43.
108 Яворницький Д. Іван Сірко. – С.77.
109 Історія українського війська. – Репринт. вид. Івана Тиктора. – Вип. 5. – С.163 – 164.
110 Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. – С.242 – 254.
111 Крип'якевич І. Історія України. – С.226.
112 Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Репринт. вид. 1913 р. – К., 1990. – 524 с.
113 Антонович В. Петро Дорошенко. – С. 192.
114 Krolinski K. Kolebka wielkiej slawy. Podhaice. – Lwow, 1910. – S. 22 – 23.
115 Ostrowski Jan K. Kosciol parafialny P.W.Sw. Trojcy w Podhajcach. – S. 144.
116 Przewodnik po wojewodztwie tarnopolskiem z mapa. – S. 62; Czolowski A., Janusz B. Preszlosci i zabytki wojewodstwa tarnopolskiego. – S. 32 – 33; Rakowski G. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej. Czesc II: poodle. – Pruszkow, 2006. – S. 287 – 295.
117 Наливайко Д. Козацька християнська республіка. – К,. 1992. – С. 294 – 295.
118 Будзиновский В. Під одну булаву. – Львів, 1920.
119 Будзиновский В. Під одну булаву. – Нью-Йорк, 1956. – 122 с.

http://nvimu.com.ua/альманах/

Додаток

ПІДГАЄЦЬКИЙ ТРАКТАТ МІЖ ЯНОМ СОБЄСЬКИМ І СОЛТАНОМ КАЛГОЮ від 16 жовтня 1667 року

Оскільки його милість солтан Керим-Ґерей Калга ввійшов сюди, в держави його королівської милості і Річі Посполитої, з військами кримськими, ногайськими, буджацькими, білогородськими не з іншим наміром, тільки з тим, щоб постановити й підтвердити давні пакти, за багато років перед тим утверджені з його милістю королем і Річчю Посполитою іменем теперішнього його милості хана, його наступника, також і цілого Криму, а особливо ті, які недавно постали з його милістю ханом та з Іслан-Ґереєм, що пішов із цього світу, як і наступником його, ханом, його милістю Мехмет-Ґереєм, отож, зійшовшись між собою тут, під Підгайцями, його милість пан гетьман від імені його милості короля й цілої Річі Посполитої та його милість солтан іменем його милості теперішнього хана і його наступника на потім, як і цілого Криму, і всіх їхніх милостей, присягалися, вмовившись разом, до вічної приязні і на вічно нерозривний мир.

По-перше, все, що тільки сталося поміж обома народами, як у минулу зиму, так і в теперішні часи, пустили у вічну непам'ять, віддавши те на таємний суд Божий. А щоб не доходило в подальшому до такого розірвання приязні, його милість пан гетьман вимагає під присягою, що, коли б мали заходити коли-небудь і які-небудь оказії, незгоди або претензії поміж згаданими державами, має вирішуватися це через послів, і до їхнього повернення все повинно лишатися у спокої, і не повинні виявлятися знаки неприязні.

А що його милість солтан обіцяє й присягається іменем його милості теперішнього хана і його наступників, як і цілого Криму, бути ворогом ворогів його королівської милості і Річі Посполитої, ставати з військами, яких його королівська милість та Річ Посполита потребуватиме на будь-яку послугу Річі Посполитої, то навзаєм і його милість гетьман обіцяє й забезпечує іменем його королівської милості й Річі Посполитої віддавати подарунки згідно давніх звичаїв, що належать їхнім милостям ханам і кримським ордам, починаючи від того поприсяження з обопільної дружби. На знак того й задля вічної приязні з його милістю ханом і цілим Кримом він ординує при його милості солтані і своїх людей, щоб перебували біля його милості хана, — вони так довго мають там залишатися, доки не повернеться до його милості хана посол, виправлений на сейм за подарунками. Зате його милість хан не посилатиме без відома й приязної волі його королівської милості та цілої Річі Посполитої жодних військ в Україну і в держави його королівської милості. А що деякі орди буджацькі, білогородські, також ногайці й немала частина оракулів, візабетелів не визнають себе в послушенстві його милості хана, то й тоді його милість солтан убезпечує його милість пана гетьмана й упевнює, що коли б згадані свавільні орди входили малими чи також великими

http://nvimu.com.ua/альманах/

купами в держави його королівської милості, то його милість солтан іменем його милості хана обіцяє їх присмиряти, жодної не виказуючи протекції і не допускаючи з'єднуватися з ними своїм військам.

Оскільки на прохання його милості хана і солтана Калги його королівська милість і Річ Посполита приймає козаків до ласки як своїх власних підданих, аби задовольнялися вони тим, що їм декларуватиметься призначеною від його королівської милості комісією, то хай ствердять свою покірність у тому присягою. Обіцяє його милість солтан для утвердження ґрунтовнішої приязні і братерської вірності справити у його милості хана, щоб в'язнів, побраних під Браїловом, тобто пана Маховського й інших, які вже відзиваються й відзиватимуться, його милість хан повернув до Польщі, а його милість пан гетьман навзаєм обіцяє випросити у його королівської милості, щоб той на знак щирого братерства з його милістю ханом наказав випустити на волю татар, різночасно побраних в ув'язнення.

Його милість солтан убезпечує, що він з усіма ордами правдиво обіцяє його милості панові гетьману – як з цього місця, так і повертаючись до Криму, – не дозволить він чинити зі свого відома жодних набігів у будь-який бік і взагалі закаже, аби не ходили; свавільників же своїх звелить громити і на знак ґрунтовнішого братерства має ствердити те присягою. На що для кращої віри з підписом рук наших притискаємо й печатку.

Даний під Підгайцями жовтня 16 дня 1667 року.

Гіт-Ґерей, солтан; Керим-Ґерей Калга, солтан великих орд кримських; Якки-Ґерей; Гем-Ґерей; Сирам-бей; мурза Забей Караного; Маутша-мурза; Маду-кала; Адиша-мурза; Мох-мурза; Мит Гієткша Мурта.

ПІДГАЄЦЬКИЙ ДОГОВІР МІЖ ЯНОМ СОБЄСЬКИМ І ПЕТРОМ ДОРОШЕНКОМ

Ясновельможний його милість пан великий маршалок і польний коронний гетьман, пізнавши щиру готовність його милості пана Петра Дорошенка, гетьмана війська його королівської милості Запорозького, до послуг його королівської милості й Речі Посполитій і маючи його запевнення, що не з війною, але з проханням благають ласки його королівської милості й Речі Посполитої, обіцяє згаданому панові гетьману з військом його королівської милості Запорозьким подати прохання до його королівської милості й Речі Посполитої, аби все те, що сталося дотіль, його королівська милість і Річ Посполита піддала цілковитому забуттю. А щоб це його милість король та Річ Посполита ясніше побачили, його милість пан гетьман запорозький і Запорозьке військо обіцяють відтепер цілковите й

http://nvimu.com.ua/альманах/

вірне підданство його королівській милості й Речі Посполитій, щире бажання на всілякі послуги і вирікається на потім всіляких протекцій, покладаючи свою безпеку на саму тільки ласку його королівської милості й Речі Посполитої. І щоб бути достойнішими її, зобов'язується всім панам, як дідичних добр, так і державних добр його королівської милості, чи їхнім намісникам, давати допомогу для їхнього безпечного мешкання в домах, за винятком того, про що покірно просять, аби козаки й їхні хутори були вільні.

А оскільки ясновельможний його милість пан великий маршалок і польний коронний гетьман не має повної сили на заспокоєння претензій його королівської величності Запорозьких військ, то всі їхні вимоги відкладає до найближчого сейму, на який військо його королівської милості Запорозьке зашле своїх послів і проситиме комісії, в чому їм допоможе ясновельможний його милість пан маршалок. Між тим він убезпечує Запорозьке військо, що до комісії не вводитиме коронних, його королівської милості, військ у жодне місто, нікуди, де тільки мешкають козаки, що належать до Запорозького війська. Навзаєм і запорозькі війська не повинні вимагати жодних міст, у яких досі козаків не було. А що то за міста, має бути висловлено особливим актом.

Через те, що білоцерківська залога не може мати достатнього утримання без утиску людей Запорозького війська, лишаючись у такому числі, як і в Білій Церкві, так і в інших містах, то його милість пан маршалок на прохання його милості пана гетьмана Запорозького війська і цілого війська згоджується послати офіцера до його милості пана Стахурського з розпорядженням, щоб частину людей спроваджено з Білої Церкви, суворо наказавши, аби його милість пан комендант, лишаючись у Білій Церкві, у найменший спосіб не важився чинити жодної кривди людям, що належать до Запорозького війська, під загрозою військового суду. Тим же розпорядженням накаже панові коменданту, щоб як церковні речі, так і те, що взято в полковника паволоцького, віддав цілком, кому належить, без усілякої відволоки, аби всі покривджені були задоволені.

Ці пункти мають бути зараз зміцнені присягою з боку його королівської милості й Речі Посполитої через ясновельможного його милості пана великого маршалка і коронного польного гетьмана та їхніх милостей панів комісарів, призначених до трактування, а з боку війська його королівської милості Запорозького через його милість пана Петра Дорошенка, гетьмана, обозного військового, генеральних суддів, осавулів, сотників і всіляку старожитню старшину та стверджені, згідно писаної форми.

Даний під Підгайцями жовтня 19 дня 1667 року